

Тянь-Шань

- **Тянь-Шань** (қыт. *тянь* – аспан, *шань* – тау), *Тәңіртау* – Азияның орталық бөлігіндегі аса ірі тау жүйесі.
- Географиялық орны
Тянь-Шаньның орталық бөлігі Қырғызстанға, солтүстік және батыс жоталары Қазақстанға, оңүстік-батыс шеті Өзбекстан мен Тәжікстанға, шығыс бөлігі Қытайға қарайды. Батыстан шығысқа қарай 2500 км-ге созылып жатыр, ені 400 км Оңтүстік шекарасы шығыста Тарим қазаншұңқырына сәйкес келеді. Ең биік жері – **Жеңіс шыңы** (7439 м.).

Геологиялық құрылымы

- Тянь-Шань Орал-Моңғол геосинклиналдық белдеуінің орнында пайда болған. Солтүстік Тянь-Шань каледон, Орталық және Оңтүстік Тянь-Шань герцин таужаралымда қатпарланған. Палеозой қатпарлықтарында түзілген таулар жоғары пермьде пенепленге ұшыраған. Қазіргі жер бедері неоген мен төрттік кезеңдегі жаңа тектоникалық қозғалыстардың нәтижесінде қалыптасқан. Тянь-Шань тау жоталары палеозой мен кембрийге дейінгі дәуірлердің тау жыныстарынан құрылған, ал тауаралық қазаншұңқырлар кайнозой және ішінара мезозой шөгінділерімен толған. Ежелгі тау жыныстарымен сынап, түсті және сирек металл, фосфорит кен орындары байланысты. Тауаралық қазаншұңқырлардағы мезо-кайнозой шөгінділеріне мұнай, қоңыр және тас көмір шоғырланған.

Климаты

Мұхиттардан алыста, құрлықтың түкпірінде жатуына және жан-жағынан шөлдер қоршауына байланысты Тянь-Шаньның климаты тым континенттік, құрғақ. Көпшілік бөлігі қоңыржай белдеуде, ал оңтүстік-батыс жоталарға құрғақ субтропиктердің әсері тиеді. Тау етегінің ыстық, құрғақ климатынан биік тау басыныңнивальдық климатына дейін орын алады. Шілденің орташа температурасы тауаралық қазаншұңқырлардың төменгі бөлігінде $20 - 25^{\circ}\text{C}$, орта өңірде $15 - 17^{\circ}\text{C}$, биік тау басында 0°C және одан да төмен. Қаңтардың орташа температурасы тау етегінде $-2 - 4^{\circ}\text{C}$ (оңтүстікте), $-6 - 8^{\circ}\text{C}$ (солтүстікте). Қыста биік таулы белдеуден басқа бөліктерінде суық ауа райы жылылықтармен алмасып тұрады. Қыс айларында температуралық инверсия кең алқапты қамтиды. Жылдық жауын-шашын мөлшері тау етегінде 300 мм, тау жоталарының жоғары бөлігінде 800 мм.

Мұздықтары, өзен-көлдері

- Мұздықтар үлкен биіктікте таралған және кең көлемде кездеседі. Мұздықтардың жалпы ауданы 7300 км², оның ішінде Тибет-Шаньшань мұздығының ауданы 823 км², Қырғыз, Көкшаал-Алай, Теріс-Тоо, Халмаулы, Көбінесе сипатталмаған. Сарыарқа мұздықтарының ішкі ауданы (м, т.б.) жатады. Ірі көлдері – Ыстықкөл, Сонкөл, Шатыркөл.

Өсімдіктері

- Оңтүстік-батыс Тянь-Шаньның сұр топырағында көктемдік бір жылдық және көп жылдық өсімдіктер басым (қоңырбас, құмқияқ, таспа, т. б.). Шығыс Тянь-Шаньда қыста кей жерлерінде сексеуіл таспа, сораң өсеуі, солтүстіктен оңтүстік бөлікке алады. Боу сораңды өсімдіктері Тянь-Шаньның 1000 метрден 2000 метрден 3000 м биіктікке дейінгі аралықтағы қызғылт қоңыр және қоңыр топырақта астық тұқымдас түрлі шөптесін дала өсімдіктері өседі (селеу, бетеге, өлең).

Қорықтары

- Тянь-Шань табиғаты мен оның өзіне тән өсімдіктер мен жануарлар дүниесін қорғау мақсатымен 1996 жылы Алматы қорықтарының бірі (№ 31) құрылды. Олар Жабайы табиғат қорықтарының бірі (№ 31) және 1996 жылы Алматы қорықтарының бірі (№ 31) ұлттық паркі құрылды.

